

ЛІСОВІ РЕСУРСИ ТЕРНОПІЛЬСЬКОГО РАЙОНУ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ВИКОРИСТАННЯ

Проаналізовано закономірності просторового розміщення лісових ресурсів, сучасний стан лісистості Тернопільського району, породний склад та вікову структуру деревостанів лісництв. Подано картосхему лісистості регіону в розрізі адміністративних утворень та здійснено її аналіз. Простежено геопросторові закономірності породного складу лісів досліджуваної території. Виявлено сучасні тенденції розвитку лісової рослинності регіону в умовах інтенсивного ведення лісового господарства. .

Ключові слова: лісистість, деревостан, лісовий масив, породний склад, вікова структура.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Згідно діючого Лісового кодексу України [6], ліс – тип природних комплексів, у якому поєднуються переважно деревна та чагарникова рослинність з відповідними ґрунтами, трав'яною рослинністю, тваринним світом, мікроорганізмами та іншими природними компонентами, що взаємопов'язані у своєму розвитку, впливають один на одного і на навколишнє природне середовище.

Цей же документ стверджує, що ліси України є її національним багатством і за своїм призначенням та місцерозташуванням виконують переважно водоохоронні, захисні, санітарно-гігієнічні, оздоровчі, рекреаційні, естетичні, виховні, інші функції та є джерелом для задоволення потреб суспільства в лісових ресурсах.

Усі ліси на території України, незалежно від того, на землях яких категорій за основним цільовим призначенням вони зростають, та незалежно від права власності на них, становлять лісовий фонд України і перебувають під охороною держави [6].

Ліси – це могутній природний фактор, який має вплив на всю природу – клімат, ґрунти, умови формування поверхневого стоку. У процесі розвитку ліс продукує органічну масу, виконуючи при цьому цілу низку функцій: накопичує сонячну енергію, виробляє кисень, сприяє затриманню вологи на полях, регулює рівень води у річках тощо. За різноманітністю будови та силою дії на навколишнє середовище ліс є найскладнішим і найпотужнішим рослинним угрупованням, що позитивно впливає на гідрологічний і кліматичний режим місцевості, ґрунтоутворення, флору та фауну. Враховуючи важливі екологічно-стабілізаційні та господарські функції лісу, потребують вивчення процеси пов'язані зі зменшенням площ та погіршенням якості насаджень. Вчасне виявлення і обґрунтування шкідливих наслідків зниження лісистості та розробка заходів що до покращення ситуації сприятиме форму-

ванню сприятливої геоекологічної ситуації території.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню лісогосподарського землекористування та екологічної ролі лісу присвячені дослідження багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців. Зокрема гідрологічна роль лісів розглядається у працях А. Оліферова [7], А. Антипова (1989) та ін. Згадані автори математично й експериментально довели вплив лісів на гідрологічні та геоморфологічні процеси й обґрунтували оптимальні показники залісненості окремих регіонів. С.Генсірук [4] вивчав особливості лісового господарства як галузі природокористування в різних регіонах України.

Вивченню лісогосподарства на теренах Тернопільщини присвячені публікації Г.Олійра (2001, 2003), М.Музики (2003), В.Онищенка (2000), Ю.Гайди, І.Попадинця та ін. (2008), В. Бондаренка [1, 2] та ін. Проте, вони стосуються переважно території ПЗ "Медобори" і розкривають один аспект – можливість відтворення і збереження корінних деревостанів на заповідних територіях, де раніше проходила інтенсивна господарська діяльність. Сучасний стан та динаміка лісистості окремих адміністративних районів Тернопільської області залишаються мало вивченими.

Формулювання цілей статті. Метою даного дослідження є вивчення закономірностей сучасного лісогосподарського землекористування на території Тернопільського району. Відповідно до мети були сформульовані наступні **завдання:** проаналізувати залісненість району в розрізі територій сільських рад; вивчити породний склад і вікову структуру деревостанів в окремих лісництвах і побудувати відповідні картосхеми; простежити сучасні тенденції розвитку лісового покриву; розробити рекомендації щодо розвитку лісівництва в регіоні.

Виклад основного матеріалу. Ліси на досліджуваній території розміщені нерівномірно (рис. 1). Їхній розподіл залежить від фізико-

географічних умов, насамперед рельєфу, геологічної будови, клімату, а також господарського використання території (землеробства,

видобування будівельних матеріалів, особливостей розташування та функціонування поселень і доріг).

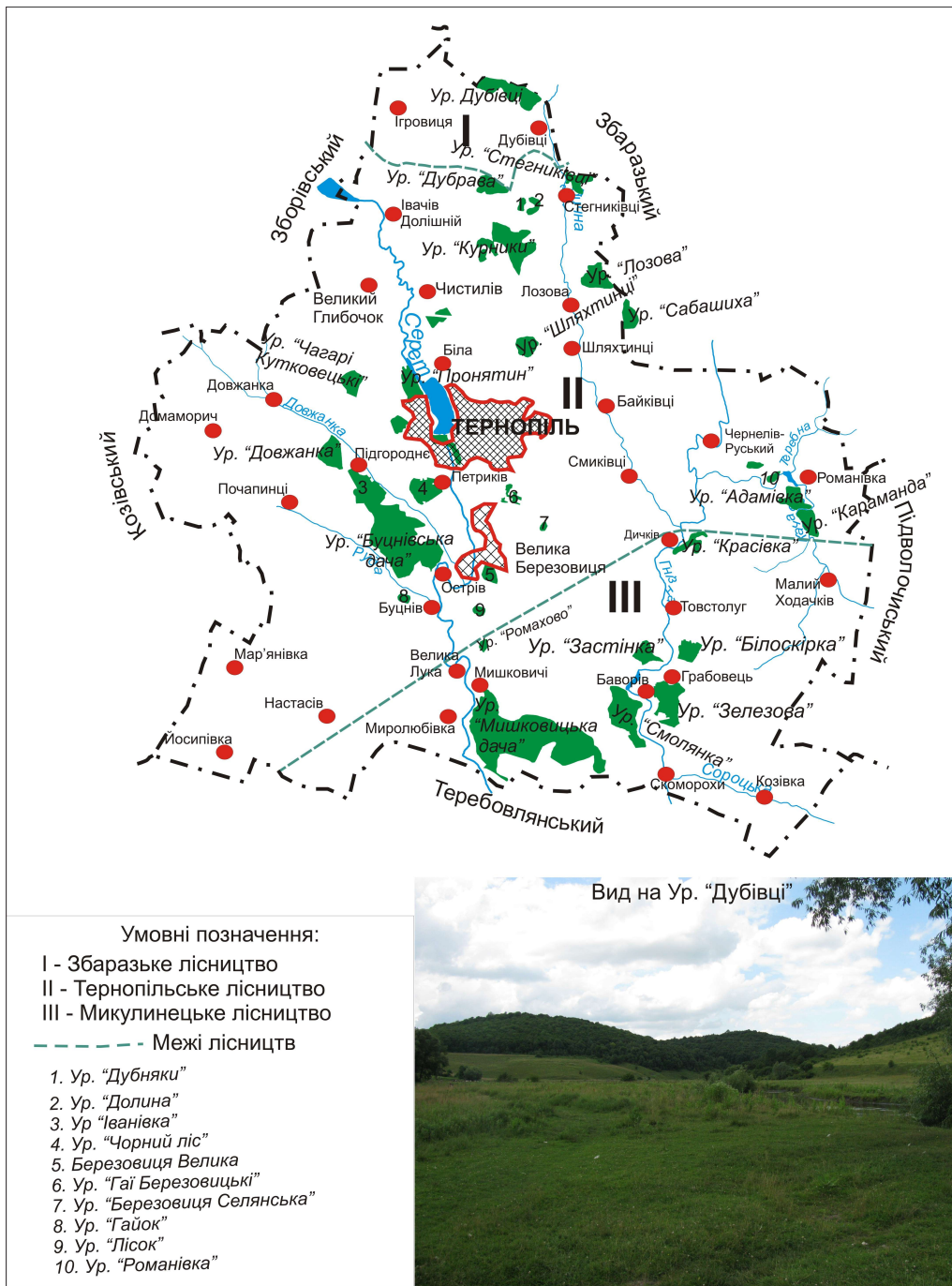

Рис. 1. Розміщення лісових урочищ на території Тернопільського району

У Тернопільському районі, розташованому у лісостепу або лісополі (за Г. Денисиком [5]), що займає практично всю (96%) територію Поділля, переважає лісопольовий тип лісових антропогенних ландшафтів з домінуванням лісокультурних і похідних підкласів. У видовому складі цих лісів провідне місце належить дубу черешковому та грабу звичайному.

За зайнятими площами лісогосподарське землекористування в районі поступається лише сільському господарству. На території Тернопільського району лісові антропогенні ландшафти розміщені вкрай нерівномірно. Територія району входить до Збаразького, Тернопільського та Микулинецького лісництв Тернопільського держлісгоспу із поділом на окре-

мі урочища (рис.1.)

Найменша площа лісовкритих земель у таких адміністративних утвореннях як Гаї-Шевченківська (2,00 га), Домагорицька (4,93), Йосипівська (5,00), Настасівська (13,00), Довжанська (14,84), Смиковецька (17,20), Козівська (17,60), Почапінська (19,00), Білецька (24,75), Ігровицька (36,00), Байковецька (41,14), Великолуцька (42,00), Плотичька (46,24), Чернелево-Руська (44,80) сільські ради.

Середні показники площ земель лісового фонду представлені у межах таких сільрад: Грабовецької (90,00 га), Великоглибочецької (90,31), Дичківської (98,00), Товстолузької (99,76), Ступківської (104,00), Великогаївської (124,58), Романівської (139,32) тощо.

Найбільші площі лісів сконцентровані у Підгороднянській (288,97 га), Драганівській (311,00), Острівській (357,87), Скоморохівській (364,58), Лозівській (427,90), Мироліувській (1032,72) сільських радах.

Лісистість району в розрізі адміністративних утворень добре ілюструє рис. 2. Як видно з картосхеми, найбільш залісненою є Лозовецька сільська рада (37,6%), а найменш залісені – Гаї-Шевченківська та Настасівська (0,2%). Розподіл лісовкритих площ території дослідження добре узгоджується із геоморфологічною будовою. Найвищі її значення приурочені до центральної, добре дренованої частини району (в межах долини рік Серет Гнізна та Довжанка), а найнижчі – до вирівняних, плоско-рівнинних вододілів, де ґрунтово-гідрологічні умови перешкоджали росту деревної рослинності та зайняті переважно агроландшафтами.

Панівними лісотвірними деревними породами у Збараському лісництві є твердолистяні породи, які займають 2921,6 га території лісництва. Серед них найбільшу площу займають дубові насадження – 2299,3 га. Молодняків нараховується 408,6 га, середньовікових – 1893,8 га. Пристигли складають – 478,4 га, а стиглі і перестійні твердолистяні насадження займають всього 140,8 га.

Хвойні породи (сосна, ялина, модрина) займають 259,1 га території лісництва. Серед них на молодняки припадає 54,9 га, на середньовікові – 70,9 га. Пристигли насадження складають 66,8 га, а стиглі і перестійні – 66,5 га. М'яколистяні породи (береза, осика, вільха, липа, тополя) займають 59,1 га території Збараського лісництва. Молодняків серед них нараховується 6,7 га, а середньовікових – 17 га. Пристигли насадження займають 4,4 га, стиглі і перестійні – 31 га.

Загальна площа територій Збараського лісництва вкритих лісовою рослинністю становить 3239,8 га. Найбільшу територію займають середньовікові насадження – 1981,7 га, а найменшу – стиглі і перестійні насадження – 238,3 га. В межах Тернопільського району Збараському лісництву належить 220 га земель лісового фонду (рис. 3) в складі лісових урочищ "Пожарниця" та "Дубівці". Як і по лісництву в цілому, у цих масивах доують середньовікові деревостани. Дещо підвищеною є частка молодняків, що зумовлено реконструктивними та суцільними санітарними рубками грабників та сухостійних хвойних деревостанів. У породному складі цих лісів домінує дуб високостовбурний (понад 70%). Частка хвойних порід (1%) є суттєво нижчою, ніж загалом по лісництву. Відносно значні площі в згаданих лісових урочищах зайняті липою, осикою, березою та білою акацією, що не характерно для інших територій району.

Загальна площа земель лісового фонду у Збараському лісництві за період з 2002 до 2012 року становила 3578,0 га. Вкриті лісовою рослинністю землі у 2002 році становили 3269,9 га, а у 2012 році їх частка зменшилася на 26,9 га. Причиною цього є суцільні вирубки і формування на їх місці не зімкнутих лісокультур.

Відповідно до лісовпорядних матеріалів Збараського лісництва у 2012 р. під суцільні санітарні рубки відведено 7,7 га площі лісництва, під вибіркові – 100,8 га, а під рубки очищення та освітлення – 40,4 га. Рубки головного користування в лісництві не ведуться

Ліси південно-східної частини району входять до складу *Микулинецького лісництва* (рис. 3). Найбільшу площу у ньому займають твердолистяні породи – 1717,9 га. Домінуючими серед них є деревостани дуба (1461,7 га). Буком зайнято 2,5 га. Площа молодняків твердолистяних порід становить 306,8 га, середньовікових насаджень – 1255,2 га. Стиглими і перестійними деревостанами твердолистяних порід зайнято лише 31,9 га.

Хвойні породи вкривають 117,6 га території лісництва. Серед них провідна роль належить середньовіковим насадженням (60,7 га). Молодиками вкрито 18,1 га, а стиглими і перестійними – 17,7 га. М'яколистяні породи (береза, вільха, тополя) займають найменшу площу в лісництві (18,7 га). Понад 50% з них – це стиглі і перестійні деревостани, що підлягають реконструктивним рубкам. З-поміж інших деревних порід в лісництві поширені горіх, шовковиця, яблуня. Зайняті ними площі не пере-

вищують 2 га.

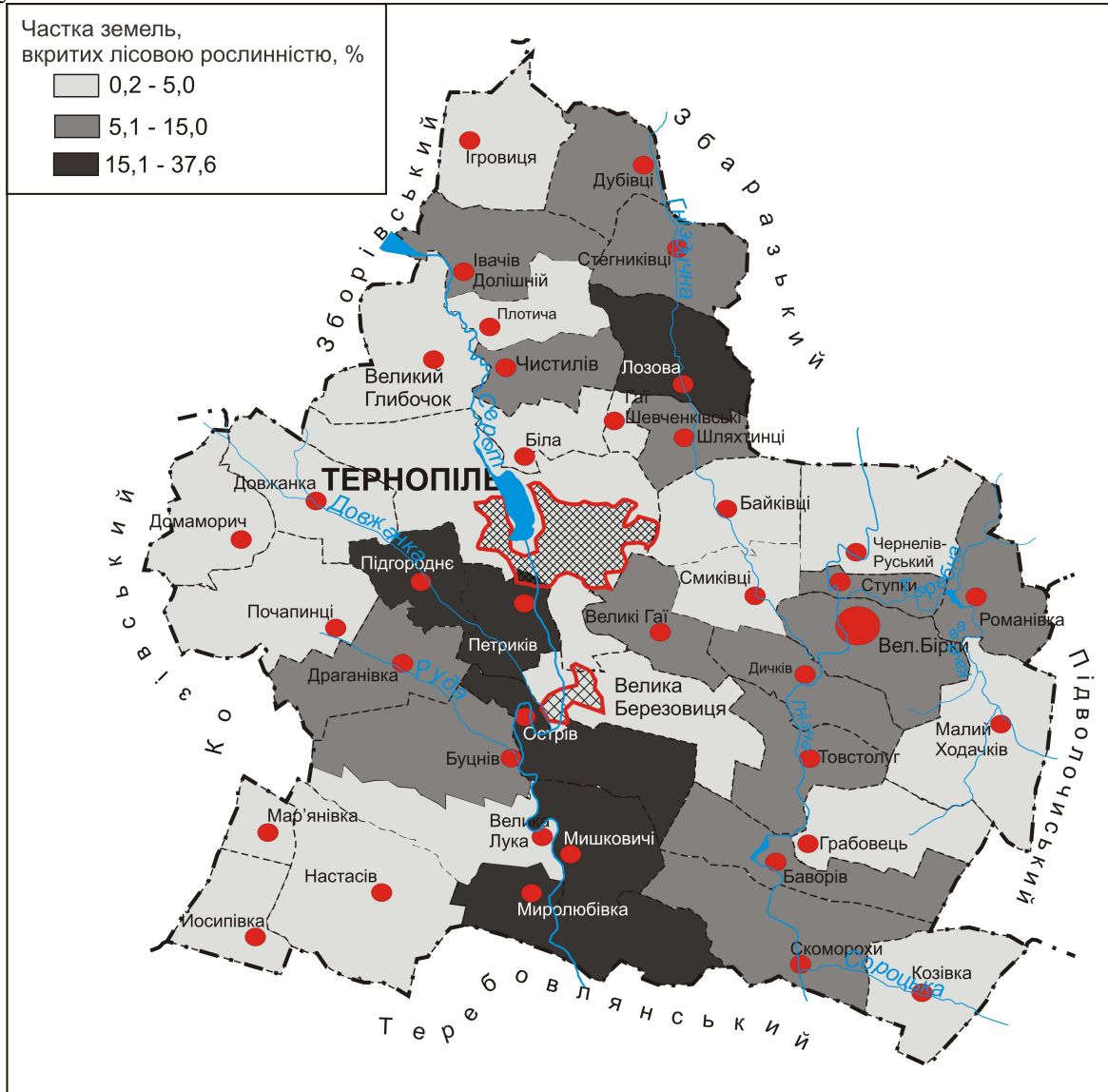

Рис. 2. Лісистість Тернопільського району в розрізі адміністративних утворень (Складено за матеріалами Держземагенства в Тернопільській області (ф. 6-зем))

В складі Микулинецького лісництва 1856,3 га земель вкритих лісовою рослинністю. В тому числі: молодняків 326 га, середньовікових 1325,3 га, пристиглих – 144,8 га, стиглих і перестійних 60,2 га. На території Тернопільського району до складу Микуленецького лісництва входить 1598,2 га земель лісового фонду. Понад 60% деревостанів у цих лісах є середньовіковими. Значною є також частка молодників. У породному складі домінує дуб високостовбурний (79%). Відносно високою є частка хвойних лісокультур (6%) та грабових деревостанів (7%) (рис. 3).

Загальна площа земель Микулинецького лісництва у період 2002-2012 роки не змінилася і становить 20077,0 га. Вкриті лісовою рослинністю землі лісництва у 2002 році склали

1817,6 га, а вже у 2012 році їх площа збільшилася на 38,7 га. В тому числі площі деревостанів з перевагою: хвойних порід у 2012 році зменшилися на 48,6 га., а твердолистяних – зросли на 99,5 га. Тенденція до зменшення площ хвойних лісокультур (зокрема ялинових) зберігатиметься й надалі, що зумовлено їх масовим всиханням.

Найбільші площі в межах району займає Тернопільське лісництво. Твердолистяними породами (дуб, бук, граб, ясен, клен, акація) в його межах вкрито 1937,3 га. В тому числі молодняки займають 91,6 га, середньовікові насадження – 1543,9 га, пристиглі – 98,8 га, а стиглі і перестійні – 182,6 га. Хвойні породи (сосна, ялина, модрина) на території лісництва (рис. 3) займають 162,4 га. Молодняків серед

них 10,9 га, середньовікових – 36,8 га. Прис-

тиглі складають – 10,2 га, а стиглі і перестійні насадження займають 10,5 га.

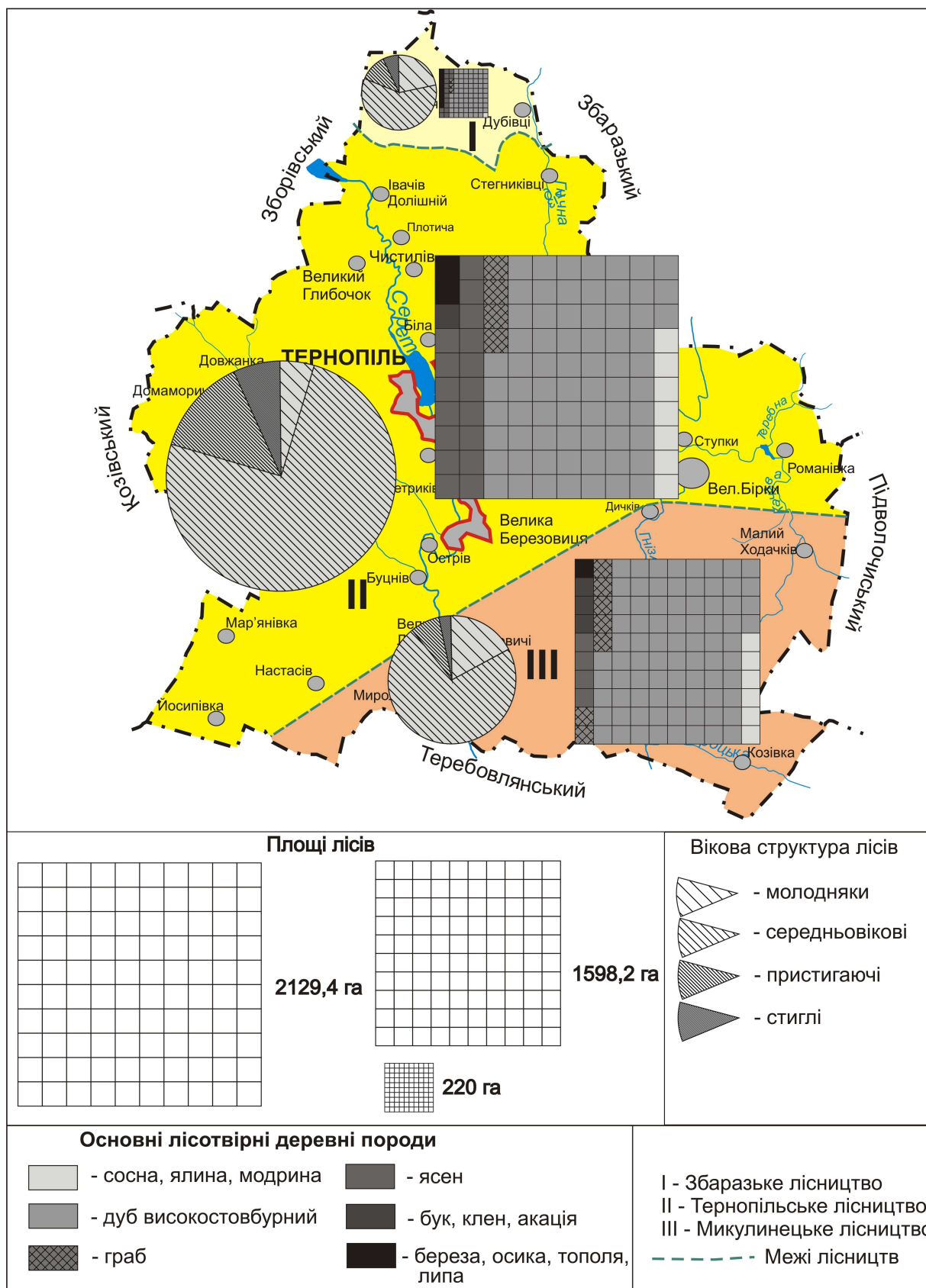

Рис.3. Породний склад та вікова структура деревостанів в розрізі лісництв (складено за матеріалами Тернопільського лісгоспу)

М'яколистяні породи (береза, осика, вільха, липа, тополя) займають 29,7 га території лісництва. Молодняки відсутні. Середньовікові займають – 6,6 га, пристиглі – 6,7 га, стиглі і перестійні – 16,4 га.

Загальна площа земель Тернопільського лісництва становить 2129,4 га. Вкриті лісовою рослинністю землі у 2002 році склали 2111,7 га, а у 2012 році їх площа зменшилася на 33,7 га. Зменшення відбулось переважно за рахунок суцільних санітарних рубок хвойних деревостанів.

Впродовж останніх років у тернопільському лісгоспі особливо гострою є проблема збереження і раціонального використання лісових генетичних ресурсів. Про те вирішити її на рівні окремого лісництва чи лісгоспу неможливо. Це питання інтернаціонального, глобального характеру. Прискоренню впровадження в Україні програми збереження і використання генетичних ресурсів може посприяти сертифікація лісів, в процесі якої здійснюється оцінка стану управління лісами і господарювання у них відповідно до критеріїв сталого розвитку. Адже четвертим критерієм сталого лісового менеджменту, який поряд з іншими п'ятьма схвалений в Відні в 2002 році, є підтримка, збереження і асигнування біологічної різноманітності лісових екосистем. Для успішного проходження сертифікації лісові підприємства будуть зацікавлені в проведенні заходів зі збереження генетичних ресурсів лісових порід на своїй території.

В Тернопільському районі активні роботи з виділення об'єктів цінного генетичного фонду розпочалися, як і в інших регіонах України, в середині 80-х років після опублікування в 1982 р. "Положення о выделении и сохранении генетического фонда древесных пород в лесах СССР". В Україні на протязі цього часу було відібрано 478 генетичних резерватів 27 видів дерев загальною площею майже 24 тис. га, а на теренах Тернопільської області – 27 лісових генетичних резерватів загальною площею 174,6 га. За 25 років, які пройшли з часу початку цих робіт, відбулися певні зміни в структурі, стані, площі насаджень генетичних резерватів. Змінилися також методи і принципи стратегії збереження лісових ресурсів. Тому виникла нагальна потреба у проведенні інвентаризаційних та дослідницьких робіт на об'єктах збереження цінного генетичного фонду лісових порід.

Загалом необхідно зазначити наступне: мережа генетичних резерватів лісових деревних

порід в Тернопільському районі як і в Тернопільській області загалом є неоптимальною як за кількістю та площею, так і за охопленням видового складу лісів; розширення такої мережі доцільне за рахунок нових резерватів дуба звичайного, бука лісового, сосни звичайної, а також інших порід; для зменшення вилучення лісових площ із господарського обороту вибір об'єктів генозбереження потрібно здійснювати в першу чергу на територіях природно-заповідного фонду; виключення і списання генетичних резерватів із державного реєстру доцільно здійснювати за умови заміни на рівноцінне за площею насадження того ж лісового виду; потрібно забезпечити належне оформлення генетичних резерватів у природі та виділення буферних зон навколо резерватів; ефективність використання генетичних ресурсів можна підвищити шляхом залучення їх до насаджень і генетико-селекційних програм; внести доповнення у відповідні нормативно-правові акти в частині посилення контролю за проведенням господарських заходів на ділянках цінного генетичного фонду; актуальною є активізація інформаційно-пропагандистської діяльності на підприємствах лісового господарства, які відповідають за збереження об'єктів генозбереження.

В Тернопільській області в останні роки активізовано роботи зі збереження генетичних ресурсів супутніх та малопоширених лісових деревних видів. Проведено інвентаризацію існуючих об'єктів їх генозбереження, здійснено вивчення їх поширення; розроблено вихідні пропозиції до стратегій генозбереження супутніх та малопоширених лісових порід.

Успішна реалізація поставлених завдань потребує спільних зусиль керівництва лісової галузі, лісівників-практиків, науковців дослідних установ, громадських організацій, органів державної влади, ЗМІ, які займаються проблемами захисту та використання біологічного різноманіття лісів.

Висновки. У результаті проведених досліджень встановлено, що лісові ресурси в межах району розподілені вкрай нерівномірно. В середньому по району лісистість становить 7,9%, при тому в межах територій більшості сільських рад цей показник менший 5% найбільш залісненими є території приурочені до схилів річкових долин Серету та Гнізної. Лісові масиви району входять до складу Тернопільського, Микулинецького та Збарзького лісництв, площі яких протягом останніх років залишаються практично незмінними. У всіх ліс-

ництвах протягом останніх 10 років спостерігалось зростання площ земель не вкритих лісовою рослинністю, що пов'язано із проведенням суцільних рубок і подальшим формування лісокультур. Деревостани в лісах району є переважно середньовіковими. Стиглі ліси у кожному з лісництв займають менше 10% їх площі, що зумовлює домінування рубок догляду і значні обмеження в головному лісокористуванні. У породному складі лісів району провідне місце належить дубу (понад 70%). Хвойні деревостани (сосна, ялина, модрина) зосереджені у Тернопільському і Микуленецькому лісництвах, де займають відповідно 7 і 6%

площ. Близько 10% площі лісів району складено ясенем. На граб припадає менше 5%. Аналогічна ситуація з мяколистими породами. Таким чином, ліси району складені переважно цінними породами дерев. Протягом останніх років активізовано роботи зі збереження генетичних ресурсів супутніх та малопоширених лісових деревних видів.

Першочерговим завданням слід вважати збільшення площі лісів району до науково обґрунтованого рівня шляхом формування лісокультур на прилеглих до лісових масивів схилових землях та перелогах.

Література:

1. *Бондаренко В. Д.* О проблеме восстановления коренного фаунистического комплекса дубрав / В. Д. Бондаренко, М. Я. Музика // Дуб – порода третьего тысячелетия: Сб. науч. трудов Ин-та леса НАН Беларуси. – Вып. 48. – Гомель: ИЛ НАН Беларуси, 1998. – С. 244 – 246.
2. *Бондаренко В. Д.* Стратегія і тактика природоохоронної діяльності лісового заповідника (на прикладі природного заповідника "Медобори") / В. Д. Бондаренко, Г. Т. Криницький, В. О. Крамарець, та ін. – Львів: Сполом, 2006. – 408 с.
3. *Боплан Г. Л. де.* Опис України / Г. Л. де Боплан / Пер. з фр., прим. Я. І. Кравця. – Львів: Каменяр, 1990. – 115 с.
4. *Генсірук С. А.* Ліси – багатство і окраса землі / С. А. Генсірук. – К.: Наукова думка, 1980. – 210 с.
5. *Денисик Г.І.* Антропогенні ландшафти Правобережної України: Монографія. / Г.І. Денисик. – Вінниця: Арбат, 1998. – 292 с.
6. Лісовий кодекс України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3852-12>
7. *Олиферов А.* Водоохранная и противэрозионная роль лесов / А. Олиферов // Устойчивый Крым. Водные ресурсы. – Симферополь: Таврида, 2003. – С. 253 – 263.
- 8.

Резюме:

С.В. Гулык, Б.Б. Гавришук. ЛЕСНЫЕ РЕСУРСЫ ТЕРНОПОЛЬСКОГО РАЙОНА: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ИСПОЛЬЗОВАНИЕ.

В результате проведенных исследований проанализированы закономерности пространственного размещения лесных ресурсов, современное состояние лесистости Тернопольского района, породный состав и возрастную структуру древостоев лесничеств. Установлено, что лесные ресурсы в пределах района распределены крайне не равномерно. Подано картосхему лесистости региона в разрезе административных образований и осуществлен ее анализ. Выявлено, что в среднем по району лесистость составляет 7,9% , при том в пределах территорий большинства сельских советов этот показатель значительно ниже. Наиболее лесистыми есть территории склонов речных долин Серета и Гнездой. Лесные массивы района входят в состав Тернопольского, Микулинецкого и Збаражского лесничеств. Прослежены географические закономерности породного состава лесов исследуемой территории. Выявлено современные тенденции развития лесной растительности региона в условиях интенсивного ведения лесного хозяйства. Установлено, что во всех лесничествах за последние 10 лет наблюдалось увеличение площадей земель, не покрытых лесной растительностью, что связано с проведением сплошных рубок и последующим формированием лесокультур. Древостои в лесах района является преимущественно средневековыми. Спелые леса в каждом из лесничеств занимают незначительные площади, что приводит к доминированию рубок ухода и значительным ограничениям главного лесопользования. В породном составе лесов района ведущее место принадлежит дуба. Хвойные древостои (сосна, ель, лиственница) сосредоточены в Тернопольском и Микулинецком лесничествах. Сравнительно большие площади заняты ясенем. Таким образом, леса района сложены преимущественно ценными породами деревьев.

Ключевые слова: лесистость, древостой, лесной массив, породный состав, возрастная структура.

Summary:

S. Hulyk, B. Havryshok. FOREST RESOURCES OF TERNOPIL DISTRICT: CURRENT STATE AND USE.

The patterns of spatial distribution of forest resources, current state of woodiness of Ternopil district, species composition and age structure of forest stands have been analyzed as a result of the research. The forest resources are found to be extremely unsteadily distributed within the district. The map chart of forests of the region in terms of administrative structures has been given and its analysis has been made. It was found that the average woodiness within the district is 7.9% while within the territory of most village councils the figure is much lower. Most forested territories are confined to the slopes of river valleys of the Seret and Hnizna. Forest tracts are part of the forestry districts of Ternopil, Mikulyntsi and Zbarazh whose areas remain almost unchanged in recent years. The geospatial patterns of

forest species composition of the studied area have been monitored. The current trends in forest vegetation development of the region under intensive forest management have been found. It has been discovered that the growth of land areas not covered with forests has been seen over the past 10 years in all the forestry districts, which is associated with clear cutting and subsequent formation of forest species. The forest stands of the district are mostly middle-aged. Old grown forests in each forestry district occupy little space, which leads to the dominance of cutting upkeep and significant limitations in the main forest use. The leading place in the species composition of the forest district belongs to oak (above 70%). Coniferous stands (pine, spruce, larch) are concentrated in Ternopil and Mykulyntsi forestries. Relatively large areas are occupied with ash. Thus, the forest area of the district is composed mainly of fine woods. In recent years the conservation of genetic resources and associated forest rare species is intensified.

Key words: woodiness, forest stand, forest tract, species composition, age structure.

Рецензент: проф. Царик Л.П.

Надійшла 23.10.2013р.